Сергій Тарадайко

Війна і «машина бачення»

Війна машин ведеться настільки потужно,
що людина майже зникає у ній.

Е.Юнгер. Війна як внутрішнє переживання

Ми знаходимо цей концепт у Поля Вірільо, в есеї, що так і зветься – *«La machine de vision»*. Отже саме «машина бачення». Власне йдеться про те, що можливості зору, цього, зрештою, головного каналу досвіду, поступово ще більше посилюються й найперше цьому сприяють окремі технічні засоби. Вірільо каже буквально про певні «зорові протези» й наводить їхні зразки: скажімо, лінзи, мікроскоп або телескоп.

Але, з іншої сторони, ці можливості змінюють і самé наше бачення. Воно врешті стає начебто відстороненим, адже дійсно зникає щось особисте. В основу людського бачення вже здавна вбудовані різні виміри соціальності. Власне кажучи, це й робить його людським... Але, звичайно, застосування певного пристрою має посилити цю суспільну присутність. Адже, приміром, якщо дивитись у дзеркало, ми побачимо самого себе, та неначе зі сторони, немов очима всіх інших.

Окремо треба згадати про засоби бачення для військового вжитку. – Взяти, скажімо, бінокль або снайперську гвинтівку. Тут відразу з'ясовується, що ці вироби саме й потрібні для зростання дистанції, куди здатні сягнути наші можливості, для збільшення простору нашого впливу.

Надалі таке завдання стає, напевне, найважливішим. Отже потрібно поширювати своє бачення на місцевість, яку наші військові не контролюють; і бажано зазирнути за лінію зіткнення чи навіть у тилові порядки противника (що глибше, то краще). Традиційно це виконували розвідники й агентура. – Проте варто зазначити, що збирати та доставляти ці відомості надто складно, вкрай ризиковано. До того ж інформація, зібрана «на землі», дуже швидко застаріває та вимагає поновлення.

Не дивно, що революція почалася з аеророзвідки й аерофотозйомки; новітні засоби стеження поширилися за Першої світової й докорінно змінили збір інформації, бо здобуті зараз відомості покривали дуже значну територію та швидко потрапляли до штабу. Головне, що на зміну людському погляду знову прийшов *об'єктив*.

Отже природно було чекати вже безпілотних апаратів, які, здається, стали прикметою саме теперішньої війни. Ми напевно не мусимо розглядати суто військові чи технічні питання. Проте відзначена тема нового бачення, все ширшого та врешті надособового, – ця тема виявляється надто суттєвою, причому не тільки й не стільки для військової справи. Вона здавна відома також у сенсі загального, дуже пильного нагляду.

На підтвердження нам одразу може згадатися класична книга Фуко «Наглядати й карати», де з'ясовується, що влада збудована на спостереженні за людьми. Тут окремо розглянуто думку Бентама про влаштування в'язниці, де тюремники бачать усіх ув'язнених. (І звідси назва проєкту: *Panopticon*.) Отже, Фуко відзначає, що справа не в охоронцях, а в устрої, власне, в'язниці. Й підкреслює: це «машина», бо працює вона сама, так би мовити, по собі, тобто роль якогось окремого виконавця не надто велика.

Це знову «машина бачення», й виявляється, що такого роду мотиви поширені значно більше, ніж уявлялося, – до того ж існують і певні джерела, й передовсім оте «всевидюще око». Про витоки цього символу дуже складно говорити з упевненістю. Його здавна застосовували доволі різні культури, хоча здебільшого йшлося про спостереження бога за людиною.

Надалі це розуміння підтверджує свою дієвість і застосовується вже владою поза межами релігії, тобто можна згадати відому формулу з Орвелла: BIG BROTHER IS WATCHING YOU. – Старший брат наглядає за тобою...

Можливості цього нагляду дуже збільшила техніка, й вирішальною, треба визнати, знахідкою стало *відеоспостереження*. По суті, розпочиналася вже сучасна доба телебачення. Звичайно це слово здається чимось єдиним, але маємо розрізняти й окремі його частини; власне, мова знову про бачення, хоча спереду додається ще «теле-», давньогрецькою це «далеко». Напевне можна казати про бачення саме здалеку чи далеко.

Тут оптичне зображення було врешті представлене в електронному, зовсім іншому, за природою, вигляді. – Саме це стає головним, адже сигнали такого роду можна прямо послати куди завгодно. Та й камера того пристрою може бути розміщена в якому завгодно місці. Нехай навіть і недосяжному для людини, навіть у космосі чи всередині певних органів її тіла.

Звичайно, тоді постала надпотужна «машина бачення». Й навряд чи варто доводити, що вона мала велике військове значення. Це відразу помітно на прикладі саме теперішньої війни, хід якої швидко змінило застосування вже безпілотних апаратів. Адже вони були здатні виконувати й розвідницькі, й ударні завдання, хоч, у тому чи тому випадку, ключовою, звісно, лишалася саме камера спостереження. – Ця річ одночасно була придатною для того, щоб оглядати місцевість і завдавати влучних ударів.

У зображеній ситуації може знову згадатися дуже давня проблема... Коли Декарт описує дві свої субстанції, він окремо наголошує на відмінності між одною та другою. Щось уявне чи «мислиме» надто різко відрізняється від усього тілесного чи «просторового». Між ними, по суті, нічого спільного. Та насправді вони щільно пов'язані, бо незмінно знаходять одне в одному певний відгук і відповідність.

Існує старий сюжет, який прояснює цю проблему. Ще й на прикладі саме військової справи. – Тож уявімо собі, що проводиться штурм укріплень, оборонці цілять у ворога, причому таке прицілювання має місце, здається, лише в органі зору. Проте куля влучає в суто тілесну людину.

Ця дилема стає, звичайно, ще гострішою для сучасної війни дронів. Адже зараз оте «прицілювання» відбувається в особливому, надто штучному й віртуальному світі. Проте знову ж ураження зазнає суто реальний об'єкт. Отже маємо запитати: що са́ме визначає цю відповідність одного та другого? До слова, на думку Декарта, дві різні його субстанції (такі справді далекі) здатен узгодити тільки Бог.

Але зараз у нас ідеться про співвідношення дійсності та новітнього, саме штучного бачення; воно виникло винятково завдяки техніці, й, напевне, тут і треба шукати відповідь. У будь-якому випадку, це зображення постає при роботі певного пристрою. До речі, суто фізичного, й тому приналежного до предметного світу. Тобто бачення визначається саме фізичними засобами. Це справді має підтвердити відповідність, яка пов'язує дійсність і штучне, вже віртуальне зображення.

При цьому варто згадати, що пристрій ще рухається; ми бачимо тут ознаку саме машини, до того ж її збудовано щонайперше для спостереження за позиціями противника. – Це дійсно «машина бачення». Та треба помітити, що мова не стільки про технічне знаряддя, скільки, можливо, про сутність усього нинішнього життя.

Дві славетні, ще декартові субстанції дуже змінюються, набуваючи цілком іншого вигляду. Бо тілесне та «просторове» насправді стає машиною, причому не тільки в суто предметному сенсі, це врешті й освоєння простору, й тутешнього, й позаземного. – Щодо «мислимого» чи, сказати б, уявного, воно змінюється не менше та, звісно, перетворюється на штучне зображення. Й напевне поняття «мислимого» не має здаватися тут умовним, адже нині таке зображення досліджується вже *штучним інтелектом*.

У новому способі бачення дуже швидко з'являється дивна здатність «упізнати» щось особливе. Наприклад, якісь об'єкти, що трохи вирізняються за своєю температурою, що тепліші за решту. Чи, скажімо, взяти програми для розпізнання людських облич. – Адже це вже потужні «машини бачення», що спроможні не тільки побудувати зоровий образ, але навіть і самостійно його досліджувати.

Напевне, нові можливості мали змінити положення й самої людини. Вона нібито керувала тією машиною, та насправді все відбувалося виключно за наданою програмою, й людина здебільшого лиш обслуговувала машину. Чи, приміром, як у випадку розпізнання певних облич, і сама виявлялася вже предметом уваги та спостереження. Сучасна «машина бачення» поширилася, по суті, на всі визначальні сфери життя. Й безперервно наглядала за ними, дуже пильно та відсторонено, ніби згадане нами «всевидюще око».

До речі, ці потужні засоби бачення зацікавили й деспотичні режими, що, звичайно, не дивно, враховуючи їхнє прагнення до суцільного контролю. До того ж, агресивні режими дуже просунулись у безпілотних озброєннях; адже йдеться про великі можливості для сучасної війни.

Тобто здобутки суто технічного прогресу не спроможні гарантувати, що ними скористаються лише виключно прогресивні та демократичні країни. Власне тут і виникає справжня проблема. – Чи здатні ці демократичні країни, з усіма характерними для них особливостями (та врешті й розбіжностями), здолати ті деспотичні, міцно пов’язані режими?

Для відповіді на це запитання треба знову поміркувати про бачення. Вже перші технічні засоби дуже збільшили поле для спостереження, й надалі таке поширення стає ледве не визначальним. І не тільки на рівні пристроїв, якщо брати кожен окремо. – Певні пристрої все частіше поєднувались у зграї (приміром, як у випадку дронів) або складали цілу систему відеонагляду. – Тобто можна говорити про мережі, що пов’язували купу засобів.

Але навіть якщо взяти цілком окремий апарат, якому треба залетіти доволі глибоко на ворожу територію, його рух і прицілювання здійснюються в особливій мережі – це система навігації, й напевне відразу треба згадати про GPS (Global Positioning System).

Отже прагнення розповсюдити нове бачення на все ширші території було втілене на всесвітньому (!) рівні. – Це забезпечує ціла низка супутників, які мають обертатися коло Землі та надсилати свої сигнали. Тож, отримуючи ті сигнали й обчислюючи відстані до супутників, можна швидко дізнатися точне місцезнаходження свого пристрою.

До речі, це перенесення до космічного простору не змінило потребу самого бачення. Достатньо буде сказати про сотні супутників, які призначені для розвідницької діяльності й найперше для фотозйомки різних об’єктів...

У такому, саме всесвітньому спостереженні може справді згадатися дуже давнє, позначене вже «всевидюще око». Ця висока, сказати б, інстанція була здатною все побачити завдяки своїй суті, потойбічній та позаземній. – Дещо схоже відбувається й зараз. У випадку того космічного спостереження. При цьому подібним є також і те, що «машина» нового бачення діє нібито сама по собі й незрівнянно переважає людські можливості.

Не можна не зауважити тяжіння «машини бачення» до всесвітнього, всеосяжного, так би мовити, стану. Тож окремі технічні прилади працездатні лиш у загальній мережі. Чи ширше, лише всередині певного рівня технології. Не надто вже й важко придбати чи виробити ті прилади, – проте, зрештою, більш істотним є те, хто *володіє* мережею та технологією.

Звичайно, це володіння дає помітну перевагу. Власне тут і потрібно шукати відповідь, якщо знову звернутися до конфлікту всього вільного світу з автократичними режимами. Всі *знання* й технології, що були застосовані для роботи «машини бачення», здобуті саме на Заході. Тож, у певному сенсі, він урешті-решт і володіє машиною. Й не лише в «апаратному» розумінні, але також і світоглядно.

Це часто повторюване слово «бачення» вживають як у буквальному (зоровому), так і ширшому значенні, – коли треба сказати про цілісний образ або своє розуміння. Тоді й сучасна «машина бачення» дієздатна власне тому, що спирається на загальну картину світу. До слова, варто знову зазначити, що склалася ця картина в європейській цивілізації.

Саме звідси походили й *технології*. Причому вони були не простим інструментом, а неначе передумовою того бачення. Це підкреслив і Гайдеґер у доповіді «Питання про техніку» й назвав її видом (у притаманній манері) «розкриття потаємного». Тут ішлося про ключову його тему, що позначалася словом «істина» в її грецькому розумінні, тобто словом *aletheia,* чи дослівно: щось «неприховане» та відкрите... Насправді мова знову-таки про бачення, про саму його можливість, яка здається визначальною.

За такої будови мислення, власне, й виникла загальна картина світу, дуже суттєва прикмета саме західного порядку. Й це дійсно загальне бачення дає рішучу перевагу над автократіями. Напевно, вони спроможні придбати деякі прилади чи виробити самі, проте всесвітні мережі й передові технології не належать автократіям. А головне: не належить їм і картина цілого світу, що постала саме на Заході.

Прикметно, що деспотичні режими завжди виходили з обмеженого, вузького, свого власного бачення. По суті, воно спиралося на вкрай застарілі чи традиційні поняття, на вигадки й міфи. Попри дуже близьку співпрацю (здебільшого на військовому чи політичному рівні), ці суспільства лишалися надто різними. Китай і Росія, Північна Корея й Іран... і напевне невипадково, що, пророкуючи «новий світовий порядок», у Росії сподіваються на появу саме «багатополярного світу».

Та насправді вже зрозуміло, що така «багатополярність» є загрозою ледь не повсюдного хаосу. – Тож якщо говорити про впровадження порядку, то відразу треба згадати про сучасну «машину бачення», без якої неможливо ані стежити за порядком, ані відновлювати його; безперечно, така машина може бути лише всесвітньою.

Й потрібно підкреслити: це саме машина. Хоча б якою незліченною була маса фахівців, які створили «машину бачення» й сумлінно підтримують її роботу, насправді така система працює ніби сама по собі, причому що далі, то більше. Немовби без участі навіть усіх операторів і найперше політиків, які нерідко здаються надто залежними й упередженими. По суті, складається дивне враження, що за порядком у світі спостерігає вже «вища», верховна, сказати б, інстанція...

Напевне можна згадати Декарта й узгодження двох його субстанцій, можливе лише для Бога. Проте зараз ідеться про сучасну «машину бачення», що спирається на технічні здобутки й розуміння будови світу, вона здатна насправді все бачити з боку немовби самого світу.

Запоріжжя, навесні 2024 року

ДЖЕРЕЛА

Декарт, Р. (2000). *Метафізичні розмисли*. Київ: Юніверс.
Орвелл, Дж. (2015). *1984*. Київ: Видавництво Жупанського.
Фуко, М. (2020). *Наглядати й карати. Народження в'язниці*. Київ: Комубук.
Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York, London: Garland Publishing, Inc.
Virilio, P. (1994). *The Vision Machine*. Bloomington: Indiana University Press.

REFERENCES

Descartes, R. (2000). *Metaphysical Meditations*. [In Ukrainian]. Kyiv: Univers. [= Декарт 2000]
Foucault, M. (2020). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. [In Ukrainian]. Kyiv: Komubook. [= Фуко 2020]
Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York, London: Garland Publishing, Inc.
Orwell, G. (2015). *1984*. [In Ukrainian]. Kyiv: Zhupansky Publisher. [= Орвелл 2015]
Virilio, P. (1994). *The Vision Machine*. Bloomington: Indiana University Press.

Тарадайко Сергій Миколайович,
кандидат філософських наук, письменник, есеїст
ORCID ID (Sergiy Taradajko) 0000-0002-8320-6447
тел.: (096) 618 42 24
E-mail: tarada@ukr.net